

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Katedra politologie

Bakalářská práce

2024

Terezie Půbalová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Katedra politologie

Zapomenout, nebo odpustit? Proces vyrovnávání se s odkazem Francisca Franka ve španělské společnosti skrze zákony o paměti

Bakalářská práce

Autor práce: Terezie Půbalová

Studijní program: Politologie a mezinárodní vztahy

Vedoucí práce: PhDr. Jaromír Soukup Ph.D.

Rok obhajoby: 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 25. 4. 2024

Terezie Půbalová

Bibliografický záznam

PŮBALOVÁ, Terezie, 2024. *Zapomenout, nebo odpustit? Proces vyrovnávání se s odkazem Francisca Franka ve španělské společnosti skrze zákony o paměti*. Praha. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, Katedra Politologie. Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Jaromír Soukup Ph.D.

Rozsah práce: 71 553

Abstrakt

Bakalářská práce *Zapomenout, nebo odpustit? Proces vyrovnávání se s odkazem Francisca Franka ve španělské společnosti skrze zákony o paměti* popisuje vliv historie na současnou situaci ve Španělsku. V práci dochází k rozboru definice vyrovnávání se (*reconciliation*), popsání kontextu demokratické tranzice a traumat vyplývajících ze španělské občanské války a čtyřiceti let diktatury. Prostřednictvím rozboru Zákona o historické paměti 2007 a Zákona o demokratické paměti 2022 autorka mapuje změny v přístupu Španělska k tranzitní spravedlnosti a vyrovnávání se s odkazem Francisca Franka. Další část se věnuje polarizaci společnosti v zemi a nárůstu extrémní pravice a hledá její propojenost s minulostí. Závěrem práce je zodpovězení výzkumné otázky, tedy zda zákony o paměti vedou k vyrovnanému Španělsku. Ačkoliv oba zákony splnily několik bodů implementace tranzitní spravedlnosti a přispěly k procesu vyrovnávání se, reakce na tuto legislativu byly poměrně kritické a španělská společnost zůstává ve věci frankistické minulosti značně polarizovaná. Závěrem práce tedy autorka poukazuje na nedokončenost procesu implementace tranzitní spravedlnosti a absence ukončení beztrestnosti, což figuruje jako hlavní překážka procesu vyrovnávání se. Demokratická tranzice se snažila o zapomnění a odpuštění, nicméně nové století přineslo volání po přijetí odpovědnosti za zločiny proti lidskosti, represí a nespravedlnost. Tato změna generovala velkou míru neshody a nepochopení, a tak odpuštění zatím není na obzoru.

Abstract

Bachelor thesis *To forget or to forgive? The process of reconciliation with the legacy of Francisco Franco in Spain through memory laws* describes the influence that history has on the current situation in Spain. The thesis analyses the definitions of reconciliation and describes the context of the Spanish democratic transition and the traumas resulting from the Spanish Civil War and forty years of dictatorship. Through an analysis of the Historical Memory Law 2007 and the Democratic Memory Law 2022, the author charts the changes in Spain's approach to transitional justice and reconciliation with the legacy of Francisco Franco. The next part examines the polarization in Spanish society and the rise of the extreme right, looking for its connection to the past. The thesis concludes by answering the research question, of whether memory laws lead to reconciliation in Spain. Although both memory laws have fulfilled several aspects of the implementation of transitional justice and contributed to the process of reconciliation, the reactions to these legislations have been quite critical, and Spanish society

remains polarized on the issue of the Francoist past. Thus, the author concludes the thesis by pointing to the incompleteness of implementing transitional justice and the failure to end impunity, which acts as a major obstacle to the process of reconciliation. The democratic transition sought oblivion and forgiveness; however, the new century brought calls for embracing accountability for past crimes against humanity, repression, and injustice. This change has generated a great deal of disagreement and incomprehension, and so forgiveness is not yet on the horizon.

Klíčová slova

Španělsko, frankistická diktatura, španělská občanská válka, vyrovnávání se, paměťové zákony, kolektivní trauma, tranzitní spravedlnost

Keywords

Spain, Francoist dictatorship, Spanish Civil War, reconciliation, memory laws, collective trauma, transitional justice

Title

To forget or to forgive? The process of reconciliation with the legacy of Francisco Franco in Spain through memory laws

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce PhDr. Jaromíru Soukupovi Ph.D. za pomoc, cenné rady a vstřícnost při konzultacích. Dále bych chtěla poděkovat své sestře BcA. Denise Půbalové, která mi během našich diskusí poskytla nový úhel pohledu a mnoho přínosných komentářů.

Obsah

Seznam zkratk	9
Úvod	10
1 Vyrovnávání se s minulostí	12
1.1 Kolektivní trauma a rozdělení na „dvě Španělska“	13
2 Proces demokratizace a tranzitní spravedlnost	15
2.1 Španělský proces demokratizace	16
2.1.1 Zákon o amnestii z roku 1977	17
2.1.2 Ústava z roku 1978 a konec demokratické tranzice	19
2.1.3 Zhodnocení demokratické tranzice	19
3 Prolomení kolektivního mlčení a proměna tranzitní spravedlnosti ve Španělsku	21
3.1 První legislativní změny v obnově historické paměti.....	24
4 Zákon o historické paměti 2007	24
4.1 Limity Zákona o historické paměti.....	26
4.2 Období po zákonu o paměti 2007.....	27
4.2.1 Exhumace ostatků Francisca Franka	28
5 Zákon o demokratické paměti 2022	29
5.1 Kritika Zákona o demokratické paměti 2022	32
6 Vliv frankismu v současném Španělsku	33
Závěr	36
Summary	38
Seznam použité literatury	40

Seznam zkratk

PCE	Partido Comunista Español	Komunistická strana Španělska
PSOE	Partido Socialista Obrero Español	Španělska socialistická dělnická strana
ETA	Euskadi Ta Askatasuna	Baskicko a jeho svoboda
UCD	Unión de Centro Democrático	Unie demokratického středu
AP	Alianza Popular	Lidová aliance
PP	Partido Popular	Lidová strana
ARMH	Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica	Asociace pro obnovu historické paměti
OSN	Organizace spojených národů	

Úvod

Dvacáté století bylo pro Španělsko, stejně jako pro většinu zemí v Evropě bolestivým a traumatizujícím obdobím. Názorová rozdělenost vedla k jednomu z nejkrvavějších konfliktů v historii – španělské občanské válce. Po vítězství Francisca Franca nastala éra frankistické diktatury, která trvala až do jeho smrti v roce 1975. Bylo to období represe, cenzury, strachu, ale postupem času i ekonomického růstu. Proměna Španělska za Frankovy vlády byla pro Španěly stěžejní, nicméně v porovnání s demokratickými státy západní Evropy již můžeme říct, že ekonomický růst frankismus spíš zpomalil a zemi zanechal chudou, nespokojenou a rozdělenou.

Po Frankově smrti bylo jasné, že v rámci předejití novému občanskému konfliktu musí dojít k přechodu k demokracii. Během tranzice Španělé zvolili cestu vytvoření tlusté čáry za minulostí, uzavřeli kapitolu frankismu bez snahy ji revidovat, hodnotit a jakkoliv odčinit zločiny a nespravedlnosti. Toto rozhodnutí španělských politických elit na konci 70. let bylo podporováno širokou veřejností a bylo považováno za jediný možný způsob, jak dosáhnout úspěšné demokratizace. S příchodem nového století se však ve Španělsku začaly objevovat organizované snahy o revizi historie a o vypořádání se se zločiny z období občanské války a frankismu. Katalyzátorem této změny byly první exhumace, a tedy explicitní důkazy mučení, poprav a pravdivého charakteru minulého režimu. To vedlo k opuštění tradice zapomnění a zahájení procesu vyrovnávání se. V průběhu 21. století vznikly iniciativy obnovující historickou paměť a poté i nová legislativa snažící se o implementaci tranzitní spravedlnosti.

Výzkumnou otázkou bakalářské práce je „Vedou zákony o paměti z roku 2007 a 2022 k vyrovnání se s frankistickou minulostí ve španělské společnosti a usmíření mezi „dvěma Španělsky“?“ První část práce se věnuje konceptualizaci vyrovnávání se. Pomocí definic autorů Hamber, Kelly a Dwyer dojde k vymezení konceptu pro účely této práce. Dále dojde k nastínění historického kontextu frankistické minulosti a definování traumat, která přetrvávají již z období frankismu a potažmo i občanské války. Určujícím obdobím pro španělskou tranzitní spravedlnost je přirozeně přechod k demokracii. Práce tedy podrobně prozkoumá klíčové momenty španělské tranzice, analyzuje Zákon o amnestii 1977 a jeho dopady na španělský proces vyrovnávání se. Dále bude popsán moment změny přístupu k minulosti a pomocí analýzy Zákonu o historické paměti z roku 2007 a Zákonu o demokratické paměti z roku 2022 se autorka pokusí tuto proměnu reflektovat. Tato legislativa přinesla první oficiální odsouzení vojenského převratu v roce 1936, občanské války a frankistického režimu a přispěla k obnově

historické paměti. Oba tyto zákony jsou ve španělské politice velmi polarizujícím a kontroverzním tématem. Stejně jako ve zbytku Evropy je i ve Španělsku extrémní pravice na vzestupu, a to se odráží na diskusi ohledně paměťové politiky. Práce se tedy pokusí o komplexní zhodnocení vlivu frankismu na vnitřní španělskou politickou situaci.

Vzhledem k pokračujícím exhumacím, absence plnohodnotné tranzitní spravedlnosti a zejména opožděnosti v řešení odškodnění obětem, je téma frankismu i občanské války ve Španělsku stále přítomné. Od smrti Francisca Franka uplynulo téměř 50 let a občanská válka skončila před 85 lety, ve Španělsku však stále neexistuje společný pohled na minulost. Nedošlo například ani k vybudování muzeí, jak je v Evropě, co se týče minulých režimů a válek, běžné. Rozdělenost španělské společnosti je jasným ukazatelem, že je nutné toto téma stále zkoumat. Vzhledem k nálezům při exhumacích, orální historii nebo nedávnému otevření archivů z období války a diktatury veřejnosti se navíc stále objevují nové informace o represí minulého režimu.

Otázky, jak naložit s minulým režimem a jak dosáhnout vyrovnání, se objevují napříč celým světem. Česká totalitní minulost také stále ovlivňuje zdejší společnost, a ačkoliv ve vnímání komunismu panuje téměř všeobecná shoda, často je prohlašováno, že „jsme se ještě s minulostí nevyrovnali.“ Při zkoumání španělského zúčtování s minulostí můžeme pozorovat konkrétní odlišnosti, ale i některé podobnosti s českým vyrovnáním se s komunismem. Téma vyrovnávání se s minulostí/s traumaty je přeci jen velmi univerzální, ať už na kolektivní, nebo individuální rovině.

V kontextu Španělska se často objevuje otázka, zda zapomenout nebo odpustit? A stále je velmi relevantní. Ačkoliv se tranzice pokusila dosáhnout obojího, došlo pouze k vnucenému zapomenutí. Zda snaha vlády Zapatera a Sáncheze povede k odpuštění a vyrovnání se, je otázka, na kterou se tato práce snaží odpovědět.

1 Vyrovnávání se s minulostí

Pro potřeby této práce je důležitá konceptualizace vyrovnávání se, tedy anglického „*reconciliation*“. Přestože jde o komplexní koncept a nemá obecně platnou definici, existuje mnoho textů, ve kterých se ho autoři snaží co nejpřesněji popsat. Zájem o proces vyrovnávání se a tranzitní spravedlnost začal růst na konci 20. století v souvislosti se vznikem Komise pro pravdu a usmíření v Jižní Africe. Proces vyrovnávání se se v akademických textech také často vyskytuje v rámci tématu odpouštění. (Radzik, Murphy 2023) Hamber a Kelly (2004) za pomoci rozsáhlé rešerše definují usmíření jako „proces řešení konfliktních a rozbitých vztahů, který zahrnuje škálu různých úzce propojených aktivit.“ Dohromady jich definují pět:

1. Rozvoj společné vize vzájemně závislé a spravedlivé společnosti
2. Uznání a vypořádávání se s minulostí; jednotlivci i instituce musí uznat svou roli v minulých konfliktech, přijmout svou vinu a poučit se
3. Budování pozitivních vztahů
4. Významné kulturní změny a změny v přístupu k druhým; vytváření kultury založené na důvěře, lidských právech, pocitu sounáležitosti
5. Zásadní sociální, ekonomická a politická změna; instituce musí identifikovat a změnit struktury, které způsobily konflikt

Definici vyrovnávání se nabízí i autorka, filozofka Susan Dwyer. Pomocí identifikace jednotlivých kroků k dosažení vyrovnané společnosti usnadňuje chápání tohoto pojmu. Zároveň k tématu přistupuje nejen z pohledu celé společnosti, ale i z pohledu jednotlivců – obětí. Ve svém článku *Reconciliation for realists* Dwyer (1999) nejprve popisuje různé dimenze a psychologické motivace vyrovnávání se/usmíření, a to skrze usmíření nejprve mezi dvěma přáteli, obětí a pachatelem, a nakonec mezi různými skupinami napříč státy. Když se pohádání přátelé usmíří, obnovují důvěru, kterou spolu již dříve vybudovali. Naopak při usmíření po národním konfliktu často chybí předchozí základ harmonie, což znamená, že neexistuje pevný základ, na kterém by bylo možné stavět. Přesto může být motivace pro oba případy stejná – naděje na lepší budoucnost a hledání duševního klidu s realitou, kterou již nelze změnit. Při vypořádávání se s krvavou minulostí, kdy lidé přicházeli o celé rodiny skrze mučení a popravy však zůstává otázka, zda je usmíření vůbec možné, a zda je morální ho po přeživších vyžadovat. Snaha o vyrovnání se tak může klást neoprávněné požadavky na oběti. Koncept usmířování z tohoto důvodu vyvolává řadu kritiky. V tranzitním kontextu může totiž vést k upřednostnění míru nad spravedlností. (Radzik, Murphy 2023) Dwyer (1999, s. 85) proces usmíření chápe skrze určité tenze mezi dvěma a více různými navzájem neporovnatelnými soubory hodnot.

Usmíření pak neznamená úplné odstranění těchto tenzí, ale spíše jejich zařazení do našeho života (*reconciliation as incorporation*). U traumat týkajících se celých národů, kultur atd. je to složitější, protože proces usmířování začíná u každého jednotlivce zvlášť. Stejně jako u jednotlivce je však i v širší společnosti ke konečnému usmíření potřeba tenze začlenit do společného sebe-vnímání. I přesto Dwyer naráží na problém u složitých případů, kdy v historii státu došlo k nemorálním činům a nespravedlnostem, jako tomu bylo například právě v historii Španělska, nebo při Apartheidu v Jihoafrické republice. V takových případech je dle Dwyer usmíření s minulými chybami zkrátka nemožné.

Dwyer (1999, s. 89) tvrdí, že prvním krokem k usmíření je zúčtování, tedy detailní popis všech důležitých událostí, kdo udělal co, a komu. Dále je nutné porovnat různé pohledy na tyto události. Klíčovým momentem je, aby si všechny strany vybraly svou interpretaci, která jim umožní začlenit tyto události do nového, společného příběhu. Příběhy nemusí být identické, ale nesmějí si odporovat.

Autorka této bakalářské práce vnímá vyrovnávání se a usmíření jako synonyma, které v kontextu *vyrovnávání se/usmíření s odkazem Francisca Franka ve španělské společnosti* pro účely této práce definuje jako proces odstranění tenzí ve společnosti prostřednictvím uznání nespravedlností, odškodnění obětí režimu a vytvoření společného vnímání bývalého režimu založeného na empatii, toleranci, vzájemné důvěře a vizi společné budoucnosti. Jde o celkové uzdravení společnosti a odstranění křivd, které dále ovlivňují polarizaci v zemi, a to na úrovni jednotlivce, celé společnosti, i institucí. Je však důležité si uvědomit, že plně vyrovnaná společnost je jakýsi nedosažitelný ideál, ke kterému se můžeme pouze přiblížit.

1.1 Kolektivní trauma a rozdělení na „dvě Španělska“

Kořeny polarizace ve Španělsku sahají daleko před frankistický režim i španělskou občanskou válku. V rámci velké francouzské revoluce se mezi Španěly začali objevovat tzv. afrancesados (pofrancouzštělí), kteří podporovali myšlenky francouzské revoluce a snažili se o jejich prosazení i ve Španělsku. Právě tady se začalo projevoval rozdělení na dva španělské tábory – liberály a konzervativce, reakcionáře a modernisty, republikány a monarchisty, zkrátka

levici a pravici. Celé 19. století se konflikt mezi nimi stupňoval v Karlistických válkách a vyústil v občanskou válku v roce 1936. ¹ (Chalupa 1997)

Během frankistické diktatury chyběla možnost uzavřít rány způsobené občanskou válkou, Franco naopak prohluboval příkopy mezi Španěly (Chalupa 1997). I toto přispívalo k dalšímu prodlužování traumatu v zemi. Volání po spravedlivějším vyrovnání se s občanskou válkou existovaly – v roce 1956 Komunistická strana Španělska (PCE) vydala prohlášení, ve kterém volala po usmíření a pohřbení nenávisti mezi „dvěma Španělsky“, a tedy i mírovém a demokratickém řešení Španělského problému (Declaración del Partido Comunista de España 1956). Obecněji byl ve španělském pohledu na občanskou válku kladen důraz především na kolektivní chybu a vinu, oběma stranám byl tedy odebrán její podíl zodpovědnosti a k překonání války mělo stačit uznání chyby oběma stranami stejně (nativ „*todos somos culpables*“, tedy „*všichni jsme vinni*“). Zároveň poválečné Španělsko formovala rétorika „nikdy znovu.“ V roce 1964 pak frankistický režim uspořádal masivní propagandu na oslavu 25 let míru a ekonomického růstu s cílem ukázat konečné překonání války a rozdělení mezi „dvěma Španělsky“.

Rétorika kolektivní chyby a viny přetrvávala i po Frankově smrti. Post-frankistická vláda po prvních svobodných volbách schválila všeobecnou amnestii a ekonomické reparace, omezené na republikánské vojáky z doby občanské války a jejich rodiny. Reparace nebyly přiznány obětem frankistického režimu z období po válce. Snaha zapomenout se projevila i v absenci oficiálního nativ války. (Sánchez León 2012)

O obtížnosti vytvoření nového národního nativ po diktatuře Francisca Franka píše Carsten Humlebæk (2008) v článku *Creating a New Cohesive National Discourse in Spain after Franco*. Během frankismu diskurz „nikdy znovu“ občanskou válku doplnil opakovaný mýtus, že Španělé ze své podstaty nemohou žít v míru v demokratickém zřízení, a že pouze díky Frankovi došlo k udržení míru a ekonomickému růstu. Tento mýtus podpořila vzpomínka na předchozí demokratické období, které skončilo občanskou válkou. Nový nativ i po Frankově smrti byl tedy postaven na základě strachu všech Španělů z opakování války. Toto trauma bylo

¹ Ačkoliv šlo o válku mezi dvěma tábory, Španělsko bylo mnohem členitější. Rozdělení pouze na „dvě Španělska“ se z dnešního pohledu může zdát zjednodušující. Mezi republikány byly různorodé skupiny s odlišnými cíli, stejně tak na straně povstalců. Někteří historici dále hovoří o tzv. „třetím Španělsku“, kam spadají Španělé, kteří si odmítali vybrat stranu, kteří byli nerozhodní a také ti, kteří válčit nechtěli vůbec a po celou dobu války volali po míru. Diskurz o „dos Españas“ byl dlouhou dobu ražen během frankismu a svým způsobem to byl právě frankismus, který příliš nerozděloval republikány na jednotlivé skupiny, šlo zkrátka o ty poražené, o ty „druhé.“ (Chalupa, 2002)

pro novou politickou elitu (tvořenou ze dvou skupin – bývalých frankistů a bývalé opozice) základním kamenem ke klidnému přechodu k demokracii s důrazem na konsensus. Obě zmíněné skupiny sice sdílely podobný náhled na občanskou válku (kolektivní vina), vnímání období diktatury se ale naprosto lišilo a z podstaty aktuálního nastavení přechodu k demokracii bylo nutné vyhnout se jakékoliv přímé konfrontaci těchto interpretací. Humlebæk (ibid) spolu s mnoha dalšími autory vnímá strach z volání po pomstě a opakování občanského konfliktu jako hlavní důvod k absenci přezkoumání frankistického režimu a vytvoření nového, společného narativu. Vize budoucího demokratického režimu byla v momentě přechodu z diktatury pro politickou elitu důležitější, než revize minulosti a nalezení spravedlnosti.

2 Proces demokratizace a tranzitní spravedlnost

V 70. letech 20. století začala vlna demokratizace po celém světě – nejprve ve Španělsku, Portugalsku a Řecku a postupně i v Latinské Americe a střední a východní Evropě. Všechny demokratizující se země čelily rozhodnutí, jak pojmut novou demokracii, ale zároveň i jak se postavit k často velmi krvavé a násilné minulosti, ideálně co nejvíce spravedlivě a tak, aby se taková minulost už nikdy neopakovala. Nový demokratický režim tedy musí získat důvěru všech obyvatel, včetně obětí minulého režimu. (Rosenberg 1995) K vybudování demokratické a spravedlivé společnosti je potřeba ustanovit nový morální rámec, a to skrze tranzitní spravedlnost. Ta může mít několik podob, cílem je však usmíření ve společnosti, kde spolu žijí pachatelé i oběti – národní usmíření. Nástroji tranzitní spravedlnosti mohou být trestní stíhání, komise pravdy, ústavy paměti, lustrace, reparace, a pasivním přístupem tranzitní spravedlnosti je amnestie (zapomenutí, odpuštění). U jednotlivých přístupů se liší míra individualizace odpovědnosti za trestné činy a rehabilitace postavení obětí. Amnestie jsou sice v rozporu se západním chápáním spravedlnosti, ale mohou sloužit zejména k zajištění politické stability v zemi. (Šipulová 2012)

Proces vyrovnávání se s frankistickou minulostí ve Španělsku tak začíná už během přechodu k demokracii. V tu dobu ale stále rezonovala traumata z občanské války. Španělům totiž během diktatury nebyl dán prostor k usmiřování, naopak se prohloubily propasti mezi „dvěma španělsky.“ (Chalupa 1997) Přístup Španělů k řešení složité minulosti po konci frankismu je v kontextu tranzitní spravedlnosti unikátní a následující část popisuje právě toto období demokratizace ve Španělsku a jeho roli na proces vyrovnávání se.

2.1 Španělský proces demokratizace

V roce 1974, ve věku 81 let, Francisco Franco vážně onemocněl a dočasně se stáhl z politického dění. Opozice tak začala s nadějí uvažovat o budoucnosti země a uspořádala revoluční demokratický sraz, tzv. *Junta Democrática* v Paříži. Zúčastnili se ho komunisté, socialisté, karlisté i monarchisté. Méně revoluční a realističtější pohled na budoucnost země začala nabízet tzv. *Plataforma de Convergencia Democrática* (Platforma demokratické konvergence), skládající se ze Španělské socialistické dělnické strany (PSOE), Sociálně demokratické unie Španělska, Křesťansko-demokratické levice a Národní baskické strany. Představou byl poklidný přechod z diktatury na liberální demokracii. V roce 1975 Frankův režim na tyto nadějně pokusy odpověděl represivně a schválil Antiteroristický zákon, aby potlačil jakékoliv zmínky o demokracii. Znovu se tvrdě implementovala cenzura, věznicím nestačila kapacita a došlo i k několika medializovaným popravám, které značně ovlivnily španělskou reputaci v zahraničí. Toto období represí ve Španělsku skončilo smrtí Caudilla 21. října 1975. Novým králem se stal Juan Carlos, což otevřelo novou kapitolu ve španělské historii. (Chalupa 1997)

Ačkoliv byl Juan Carlos vychován frankismem a samotnému Frankovi slíbil věrnost, věděl, že monarchie může přežít jen když dojde k demokratizaci. V období po Frankově smrti se tedy jako první vynasnažil získat oddanost armády – prohlásil Francisca Franka in memoriam „věčným generálem pozemních, námořních i vzdušných sil Španělska“ a přislíbil, že bude chránit frankistické zákony. Armáda totiž ještě několik let po smrti Franka zůstávala velmi věrná bývalému režimu a představovala tak hlavní riziko pro stabilitu v zemi při vytváření demokracie. (Chalupa 1997) Mezitím král nechal pokračovat frankistického premiéra Carlose Ariase Navarru. Společnost však už vyžadovala konkrétní kroky směrem k demokracii, a po hlasitých projevech nespokojenosti se Juan Carlos rozhodl nahradit Ariase Navarru za Adolfa Suaréze, i přes frankistickou minulost pro-demokratického politika, který se stal klíčovou osobností španělské demokratizace. (Fernández 2023, s. 104) K rychlé demokratizaci země v těchto momentech přispěla i velká ochota opozice, která Suarézovy kroky podporovala (Chalupa 1997).

Opravdovým momentem změny byl *Ley de Reforma Política* v roce 1976 – Suarézův zákon o politické reformě, který měl znamenat svobodné, nemanipulované volby s všeobecným volebním právem, kterých se budou moci účastnit i znovu zlegalizované politické strany. Tato reforma byla ratifikována celonárodním referendem – pro reformu volilo dohromady

94 % Španělů. Zároveň Suárez zlegalizoval komunistickou stranu, která výměnou slíbila oddanost monarchii. Armáda tento krok ale i přesto považovala za vlastizradu. (ibid)

První svobodné volby představovaly začátek nové, demokratické etapy, která s sebou pro Španěly nesla mnoho očekávání a neznámých. Hlavním úkolem bylo vytvořit ústavu, na které zvolená komise pracovala dlouhých 16 měsíců. Přestože po volbách převládal optimismus, i díky nově nabyté svobodě slova se začaly hlasitěji projevovat problémy. S tím vznikal pocit, že během frankismu bylo Španělům lépe. Dědictvím frankismu byla také silná ekonomická recese, nezaměstnanost, chudoba, inflace a velké rozdíly v životní úrovni v centru a periferiích. Na jejich řešení vládě během demokratizace nezbýval čas. Nespokojenost panovala i v Katalánsku a Baskicku, kde toužili po osamostatnění. Tyto problémy, zejména ty ekonomické, měly vyřešit tzv. Pakty z Monclou, nicméně výsledky byly minimální. Katalánským i Baskickým nacionalistům se nakonec podařilo získat alespoň autonomní statut v roce 1977, nespokojenost a vysoká míra nacionalismu v těchto regionech ale přetrvává dodnes. Armáda a bezpečnostní složky se stále bouřily a problém představovaly i aktivity teroristů ETA, které se po konci frankismu ještě zvyšovaly. Manifestací tohoto násilí a nespokojenosti byl pokus o vojenský převrat v únoru 1981 zvaný El Tejerazo podle velitele puče Antonia Tejery. Cílem pučistů bylo znovu nastolit frankismus, naplnily se tak dlouhotrvající obavy z vojenského převratu. Král rychle zasáhl a drtivá většina ozbrojených složek zůstala věrná demokraticky zvoleným autoritám, ostatně jako obyvatelstvo – tři miliony Španělů v reakci na puč vyšlo do ulic podpořit demokracii. Vzpomínky na diktaturu se ukázaly být silnější než momentální problémy ve svobodné demokracii. (Chalupa 1997)

2.1.1 Zákon o amnestii z roku 1977

Španělská demokratizace je příkladem tranzice bez tranzitní spravedlnosti – žádné aktivní nástroje tranzitní spravedlnosti nebyly během přechodu z diktatury využity. (Escudero 2014, s. 146) Tzv. *Pacto del Olvido*, neboli Pakt zapomenutí institucionalizoval kolektivní zapomenutí všech bývalých politických zločinů, včetně těch nevyřešených z občanské války. Šlo nejprve o neformální dohodu, později právně ukotvenou v Zákonu o amnestii. (Encarnación 2008, s. 437) Předcházely mu další právní mechanismy, a to rozsáhlá milost, kterou ihned po své korunovaci udělil Juan Carlos vězňům odsouzeným za spiknutí a další zločiny proti frankismu. Dalším krokem bylo schválení částečné amnestie v roce 1976, která byla později doplněna a definitivně schválena jako Zákon o amnestii v roce 1977. (Fernández 2023) Zákon podle slov Xabiera Arzalluze, předsedy Baskické národní strany, znamenal „amnestii ode všech pro všechny a zapomenutí ode všech pro všechny.“ V tomto zákoně

demokratizující Španělsko oficiálně neodsoudilo frankistický režim a nelegální převrat v roce 1936, ani nepřijalo zodpovědnost za zhruba čtvrt milionu obětí občanské války a frankistického režimu. (Encarnación 2008, s. 437)

Dle oficiálního znění zákon amnestuje všechny činy politického záměru spáchané před 15. prosincem 1976, a to bez ohledu na jejich závažnost. Dále amnestuje i činy, které byly vykonány do 6. října 1977 za účelem znovunastolení svobody a nezpůsobily vážné ublížení na zdraví. Do amnestie spadaly i trestné činy, kterých se dopustily úřady, bezpečnostní složky a státní agenti. Dále se zákon týkal i různých protirežimních činností, jako porušování cenzury, členství v syndikátech a jiných, během režimu nelegálních, politických uskupeních. Zákon také znovu začleňoval trestané úředníky a další zaměstnance na jejich bývalé pozice a dobu trestu započítal do starobního důchodu. Dědici zesnulých získali právo pobírat náležitou finanční pomoc. Všechny tyto činy byly všem postiženým navíc odstraněny z trestního rejstříku, a to i již zesnulým osobám. (Ley 46/1977)

Od všeobecné amnestie se nejvíce očekávalo, že bude symbolicky představovat definitivní konec frankistické a nespravedlivé justice. Nakonec se totiž tento zákon o amnestii z roku 1977 týkal pouze 89 vězňů. Předchozími milostmi bylo celkem propuštěno 8903 vězňů a částečná amnestie v roce 1976 přivedla zpět na svobodu dalších 2227 vězňů. Je tedy očividné, že hodnota amnestie v roce 1977 byla spíše symbolická. Měla znamenat opravdový začátek demokratické a spravedlivé justice ve Španělsku. Na symbolismu navíc přidával i fakt, že se na ní shodly prakticky všechny politické strany v parlamentu a podpořil ji ve velké většině i španělský tisk a občané. (Sánchez Aranda; Barrera 2000)

Schvalování zákona doprovázely masové demonstrace pro amnestii (Humphrey 2014). Podle průzkumů s amnestií souhlasilo 61 % Španělů, vláda se tak nemusela bát nesouhlasu občanů. Nicméně během let 1979 a 1980 některé místní orgány organizovaly exhumace republikánských hrobů a šly tak proti Paktu zapomnění. Tyto snahy o obnovu historické paměti byly přerušeny neúspěšným vojenským pučem El Tejerazo. Až do roku 2000 nebyl odkryt žádný další masový hrob. Dalším důvodem pro tak široký souhlas veřejnosti s mlčením byla velká míra spolupráce občanů s režimem. Ať už šlo o příslušnost u Falangy, nebo jiná forma podílení se na bývalém režimu, včetně udávání, lidé se báli, jaké konsekvence by odkrývání historie mohlo mít. Právě tento strach zabraňoval Španělům usilovat o uzdravení starých ran. Další snahy o obnovu historické paměti tedy začaly přicházet až kolem přelomu století. (Encarnación 2008)

Vyrovňávání se s minulostí bránil i „generational memory gap“ – rozdíl mezi generací, která válku zažila a jejich potomky, kteří informace o válce získávali během frankistického režimu, tedy upravené striktně podle frankistické perspektivy (ibid). Po konci občanské války vznikl Zákon o amnestii z roku 1939, který rozdělil Španěly na vítěze, kteří měli být vyznamenáni a poražené, které zákon trestal a demonizoval (Humphrey 2014). Z toho vycházel internalizovaný stud k příslušnosti republikánů. Zákon o amnestii z roku 1977 tuto historickou paměť o občanské válce upravil – vítězové a poražení v novém narativu nesli stejný podíl viny. Kolektivní vzpomínkou na občanskou válku bylo „*todos somos culpables*“ – tedy, „*všichni jsme vinni*.“ Během demokratizace toto působilo jako dostatečné opodstatnění Paktu zapomnění. (Encarnación 2008) Schválením amnestie se Španělsko rozhodlo hledět do budoucna, a tím i oficiálně zanechat občanskou válku, frankismus a frankistické zákony v minulosti (Humphrey 2014).

2.1.2 Ústava z roku 1978 a konec demokratické tranzice

Na demokratické Ústavě spolupracovala zvolená komise složená z pěti politických uskupení – UCD, PSOE, PCE, katalánská menšina a AP. Chyběli příslušníci baskické menšiny, což se výrazně odrazilo ve výsledcích hlasování o Ústavě. Výsledkem byla záměrně vágní Ústava, která explicitně neřeší ekonomické a sociální uspořádání. Šlo o kompromis a záměrné odložení některých otázek do budoucna. Chalupa (1997) ji tedy popisuje jako „ústavu pro každého.“ Za úspěchem Ústavy stojí zejména vůle spolupracovat a umění kompromisu – levice i pravice museli značně upravit své představy o budoucnosti země. Stejně jako v Zákoně o amnestii z roku 1977, ani v Ústavě není žádné oficiální stanovisko k minulému režimu. (ibid)

Neexistuje úplná shoda o přesném konci demokratické tranzice – někteří autoři považují za konec právě schválení Ústavy v roce 1978. Další možnou interpretací je výhra socialistů ve volbách v roce 1982, což je vnímáno jako začátek zcela nového postfrankistického Španělska a někteří za konec zase považují vstup do Evropské unie v roce 1986. Existují i historici, kteří tvrdí, že z důvodu stále trvajících separatismu, terorismu a absenci tranzitní spravedlnosti nebyla demokratizace nikdy plně zakončena. (Chalupa 1997)

2.1.3 Zhodnocení demokratické tranzice

Obecně je Španělská demokratizace považována jako jedna z nejúspěšnějších tranzicí v nedávné minulosti, a téměř všichni se shodují, že k jejímu úspěchu napomohl právě přístup zapomenutí, odpuštění a absence konfrontace minulých činů (Encarnación 2008; Aguilar Fernández, Ramírez-Barat 2019; Chalupa 1997; Rosenberg 1995). Rosenberg (1995, s. 142)

udává Španělsko jako příklad toho, že si lidé dokáží odpustit bez čistky. Španělskou společnost považuje za usmířenou, a to zejména v kontrastu se státy Latinské Ameriky. Podle Chalupy (1997, s. 162) spočívá úspěch španělské demokratické tranzice hned v několika bodech. Frankistický režim stál výhradně na osobě Francisca Franka a po jeho smrti by žádný pokračovatel režim neudržel. Dalším faktorem úspěchu je to, že reformy během tranzice probíhaly čistě na základě frankistických zákonů – minulý režim a jeho právní systém byl definován velmi vágně a díky tomu mohli být zatvrzelí frankisté dlouho utěšováni, že se nedějí žádné zásadní změny. Chalupa (1997, s. 162) dále udává i generační rozdíly, jelikož nová generace už nevnímala Frankův triumf z občanské války a režim tak ztratil svou historickou legitimitu. Zároveň velkou roli hrál strach a traumatické vzpomínky na ozbrojený konflikt. Slovem, kterým pak můžeme definovat úspěch Španělska, je *kompromis*.

S vítězi a poraženými z občanské války bylo během frankismu jednáno tak odlišně, že obě skupiny na minulý režim vzpomínaly velmi rozdílně. Během demokratizace bylo tedy nutné vyhnout se jakémukoliv vypořádání se s minulostí, protože konflikt by byl nevyhnutelný. (Humblebæk 2008)

Už v historii různé státy často přistupovaly k politické amnestii, aby vyřešily složité konflikty a dosáhly alespoň určitého národního usmíření. Španělská amnestie v roce 1977 symbolicky uzavřela občanskou válku a umožnila úspěšné vytvoření demokratické ústavy. Na druhou stranu amnestie pomohla zanechat ukrytý a nevyřešený tzv. Španělský holocaust – masové popravky, koncentrační a pracovní tábory vytvořené po občanské válce. Encarnación (2024) nicméně souhlasí, že šlo o nezbytnou oběť pro úspěšný a klidný přechod k demokracii. (Encarnación 2024)

Escudero (2014) nabízí odlišnou interpretaci španělské demokratizace. Španělsko popisuje jako tzv. „*low-level democracy*“, a to kvůli nedostatečné možnosti participovat, většinovému volebnímu systému, který omezuje politickou pluralitu a také kvůli vlivu katolické církve. Tyto prvky španělské demokracie byly vytvořeny právě během tranzice. Navíc argumentuje, že španělská demokratizace nebyla nenásilná a klidná, jak tvrdí obecně uznávaný diskurz. Během let 1975 až 1983 zemřelo kvůli politickému násilí 591 lidí. V kontextu všeobecné amnestie a celkového charakteru přechodu k demokracii nebyly všechny tyto činy řádně prozkoumány a potrestány. Na základě těchto argumentů Escudero (2014, s. 136) nesouhlasí s narativem úspěšné, příkladné španělské tranzice a tvrdí, že k demokratickému a právnímu státu patří i odpovědnost za činy minulého režimu a nastolení spravedlnosti. Proto

považuje demokratizaci za dokončenou pouze tehdy, kdy jsou odstraněny všechny pozůstatky minulého režimu, včetně přijetí politických opatření pro uznání práv obětem.

Ačkoliv Aguilar Fernández (2008, s. 420) považuje amnestii za stěžejní bod demokratizace, kritizuje, že z vytvoření „tlusté čáry za minulostí“ výrazně benefitovali bývalí frankisté a všichni aktivní kolaboranti. Navíc to, že zákon o amnestii z roku 1977 nechal spoustu nevyřešených otázek, ukazuje i množství legislativních procesů, které následovaly v období po demokratizaci, a to zejména co se týče uznání práv obětí minulého režimu.

Pokud bychom měli aplikovat proces usmíření podle Dwyer (1999) popsany v první kapitole, na usmíření Španělů s občanskou válkou a s frankistickým režimem, zjistíme, že během demokratizace prakticky nedošlo k naplnění ani jedné fáze. Nedošlo totiž k zúčtování (Španělsko šlo cestou kolektivní viny a chyby), a tak ani k porovnání interpretací. Novým narativem se stala zejména snaha zapomenout a rétorika „nikdy znovu“ s cílem předejít dalšímu potenciálnímu konfliktu. Nový, ucelený narativ tedy sice vznikl, nicméně na jiném základě, než Dwyer k usmíření předpokládá. Jak popisuje Humlebæk (2008), během období tranzice došlo k „usmíření skrze umlčení diktatury“ („*reconciliation through silencing of the dictatorship*“), tedy k alespoň dočasnému zapomenutí minulosti, aby byla změna režimu skrze reformy vůbec možná. Později se novým společným narativem Španělů stává právě úspěch tranzice a vznik nové ústavy.

3 Prolomení kolektivního mlčení a proměna tranzitní spravedlnosti ve Španělsku

Během druhé poloviny 80. let 20. století byla španělská demokracie úspěšně zakotvená, armáda ani frankisté už nepředstavovali žádné velké riziko a Španělsko bylo přijato do Evropské unie. Už nepanoval strach z rozpoutání nového občanského konfliktu a nastala tak možnost znovuotevřít frankistickou minulost za účelem vyrovnání se. (Humlebæk 2008) *Pacto del Olvido* a kolektivní mlčení ve Španělsku přetrvávalo nicméně téměř po celý zbytek 20. století (Encarnación 2008, s. 447). Felipe González, premiér za PSOE v období 1982–1996, později přiznal lítost, že nevyužil toto období k otevření diskuse o historické paměti. (Humlebæk 2008)

S příchodem nového století přišla i nová generace, které se už strach z otevírání starých ran tolik netýkal a formoval ji například i konec studené války, pád Berlínské zdi a s tím spojený rychle rostoucí zájem o lidskoprávní témata. V mnoha rodinách a komunitách navíc stále existovala bolestivá připomínka minulosti – tisíce obětí z občanské války a frankistického

režimu, jejichž těla nikdy nebyla řádně pohřbena. (Sánchez León 2012, s. 499) Podle odhadů bylo během občanské války popraveno 200 000 lidí. Více než polovina těl obětí zmizela nebo byla pohřbena v masovém hrobě bez jakéhokoliv záznamu. Po válce bylo zavražděno a pohřbeno v masových hrobech dalších 20 000 republikánů. Ve frankistických koncentračních táborech a vězeních pak byly zavražděny další tisíce obětí, jejichž těla také nebyla nikdy nalezena. (Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica, 2015a)

Impulsem k znovuotevření historické paměti byla exhumace masového hrobu ve vesnici Priaranza del Bierzo v říjnu roku 2000. Celou exhumaci zorganizoval novinář Emilio Silva, vnuk jednoho ze třinácti republikánů zde zavražděných a pohřbených 28. října 1936. (Encarnación 2008, s. 450) V roce 2000 Silva založil Asociaci pro obnovu historické paměti (*Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica*), zkráceně ARMH, která ve Španělsku sehrála stěžejní roli ve vyrovnávání se s občanskou válkou a frankistickou diktaturou. Po medializaci této exhumace v říjnu 2000 se Silvovi začaly ozývat stovky lidí se ztracenými příbuznými a prostřednictvím ústních a písemných svědectví mohlo započít hledání a exhumace dalších masových hrobů. Asociace pomohla prolomit kolektivní mlčení a zastoupila roli státu v obnově historické paměti, vytvoření národního archivu a hledáním spravedlnosti pro oběti jak z občanské války, tak frankistického režimu. Hlavním cílem ARMH je navrátit ostatky obětí jejich rodinám, aby mohly být řádně pohřbeny. Masové hroby nazývají „místa činu“ a vždy nahlašují nálezy lidských ostatků s viditelnými znaky násilí policii tak, aby do procesu exhumace byly zahrnuty španělské orgány činné v trestním řízení. (Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica, 2015a)

Orální a písemná svědectví a nálezy při exhumacích se začaly čím dál častěji dostávat do novin a na veřejnost. Mnoho rodin přiznávalo, že lokaci masového hrobu znalo po celou dobu diktatury a tajně místa navštěvovalo. Spousta pozůstalých se navíc svěřilo, že pro ně kolektivní mlčení bylo velmi bolestivé, zejména v kontextu toho, že španělská média často psala o komisích pravdy a hledání spravedlnosti v cizích zemích. Nemožnost promluvit o svých mrtvých anebo získat informace o jejich osudech bylo pro mnohé Španěly velmi traumatizující. (Encarnación 2008, s. 451) Po několika dekádách cenzury a institucionalizovaného mlčení byli tak Španělé prostřednictvím exhumací přímo konfrontováni s brutalitou občanské války a minulého režimu. Kosterní pozůstatky nalezené v masových hrobech dodnes ukazují na různá kosterní traumata, způsobená jak při usmrcení, tak před smrtí, což dokazuje mučení mnohdy i týdny před popravou. Oběti republikánů byly často pohřbívány čelem dolů a hlavou směrem na sever, místo pro katolíky tradičního východu. Ačkoliv nelze přesně dokázat úmysl, odepření

tradičně křesťanského pohřbení mohli frankisté vnímat jako pomstu za některé antiklerikální názory republikánů. Pomocí archeologických nálezů zpracovávali historici také nové informace o občanské válce a frankismu, což poukázalo na nepřesnosti ve výkladech historie vytvořených a protlačovaných během frankismu. (Owens 2021, s. 4) Exhumace tak mají velký vliv na španělský proces vyrovnávání se, dál nabourávají Pakt zapomnění a napomáhají zahojit traumata v rodinách a komunitách, což může vést k celkovějšímu uzdravení společnosti. (Owens 2021, s. 14) Hned během prvních let 21. století vzniklo více než 160 asociací pracujících na obnově historické paměti (Encarnación 2008, s. 450). Po prvních objevech při exhumacích ARMH pozměnila své cíle a začala tlačit na španělskou vládu, aby vytvořila komise na hledání ztracených lidí, otevřela vojenské archivy, ale v první řadě, aby převzala zodpovědnost za exhumace, identifikace obětí a jejich pohřby. ARMH se dále obrátila v roce 2002 na OSN, konkrétně na Pracovní skupinu pro násilné či nedobrovolné zmizení. Na Španělskou vládu byl tak nově vytvořen i mezinárodní tlak, aby došlo k vyšetření všech zmizelých z období občanské války a frankismu. (Davis 2005, s. 872)

Další připomínkou nevyřešené minulosti bylo pro Španěly i zatčení chilského diktátora Augusta Pinocheta v Londýně v roce 1998. Byl to španělský soudce, kdo Augusta Pinocheta odsoudil ze zločinů proti lidskosti. To spustilo vlnu kritiky vůči Španělsku, které svou vlastní diktátorskou minulost odmítlo řešit, ale angažovalo se v hodnocení minulosti jiné země. V letech 1996–2004 ve Španělsku vládla pravicová strana Partido Popular (PP) v čele s José Mariá Aznarem. Ačkoliv většina Španělska podpořila zatčení chilského diktátora, Aznarova vláda si zachovala neutrální stanovisko. Levicová opozice za to PP odsoudila a připomněla, že základy této pravicové strany položili bývalí frankisté. Frankistická minulost tak začala znovu přímo ovlivňovat španělskou politiku. Mediální diskurz z té doby ukazoval, jak silným historickým symbolem pro Španěly zatčení Pinocheta bylo. Podobnosti v historii obou národů jsou očividné. Pinochet byl navíc jedinou hlavou cizího státu, která se zúčastnila Frankova pohřbu. Tzv. Pinochetova aféra tak spolu s první medializovanou exhumací masového hrobu spustila naprostou přeměnu španělské tranzitní spravedlnosti, a to i přes snahy pravicové vlády tuto proměnu zastavit. Většina pravice viděla exhumace hrobů jako zbytečné otevírání starých ran. ARMH během prvních let své činnosti s pomocí finančních darů a dobrovolníků exhumovala 40 masových hrobů s 520 oběťmi. (Encarnación 2008, s. 449-450) Současný počet masových hrobů ve Španělsku je podle oficiálních čísel vlády 3837, se zhruba 114 000 těly. (Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática 2024b)

3.1 První legislativní změny v obnově historické paměti

Prvním legislativním krokem v prolomení kolektivního mlčení byly dvě rezoluce levicových stran v parlamentu v roce 2002. První, z října 2002, ctí a uznává práva politických vězňů, kteří byli podrobena nuceným pracím během frankistické diktatury. Druhá, z listopadu 2002, formálně odsuzuje frankistický převrat z roku 1936 jako protidemokratický čin a dává morální uznání všem obětem občanské války a frankismu, kteří chránili svobodu a demokracii. Tyto návrhy nicméně schválily pouze komise, nikoliv Kongres poslanců. (Congreso de los Diputados 2002, s. 12) Aznarova vláda neplánovala jakékoliv další revize minulosti. Mezitím lokální vlády autonomních oblastí (Asturie, Katalánska, Extremadury, Baskicka, Navarry a Andalusie) během let 2002–2005 povolovaly a spolufinancovaly exhumace hrobů a zakládaly výzkumné komise. Bez povolení centrální vlády také úředníci v Madridu nechali odstranit sochu Francisca Franka před vládními budovami na *Nuevos Ministerios*. (Encarnación 2008, s. 452)

V roce 2004 převzala vládu levicová PSOE v čele s premiérem Zapaterem, která obnovu historické paměti měla jako jednu z hlavních priorit. V září 2004 byla vytvořena komise pro studium situace týkající se obětí občanské války a frankismu, která začala připravovat podklady pro zákon týkající se historické paměti. Bylo vytvořené *Centro Documental de la Memoria Histórica* (Dokumentační centrum historické paměti). Změnila se i rétorika. Nově se v kontextu občanské války a frankismu začala používat slova jako ‚represe‘, ‚oběti‘, ‚utrpení‘, ‚nespravedlnost‘ a ‚nelegitimnost‘ (frankistické legislativy). Důležitým opatřením Zapaterovy vlády bylo také schválení dotací pro asociace věnující se reparacím pro oběti občanské války a frankismu. (Aguilar Fernández 2008, s. 425)

4 Zákon o historické paměti 2007

Rok 2006 se stal oficiálním Rokem historické paměti a během něj došlo k důležitým přípravám zákonu o paměti, který měl představovat stěžejní změnu ve španělské tranzitní spravedlnosti. (ibid) Zákon vznikl jako přímá reakce na demonstrace, rostoucí občanský aktivismus a iniciativy věnující se historické paměti, které tlačily na španělskou legislativu. Tlak byl na Španělsko vyvíjen ale i z mezinárodního prostředí – Španělsko má mezinárodní závazky, podle kterých má povinnost prozkoumat veškeré porušování lidských práv a nesmí přehlížet jejich závažné porušení ani v případě, kdy nebyly naplněny všechny soudní normy. Tyto závazky nekorespondují zejména se Zákonem o amnestii z roku 1977. Jedním z nich je Evropská úmluva o lidských právech, sjednaná v rámci Rady Evropy. Dalšími závazky,

podepsanými v OSN, je Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, který Španělsko podepsalo hned v roce 1977 a dále Římský statut mezinárodního trestního soudu, který vyšel v platnost v roce 2002. (Owens 2021, s. 3) Mezinárodní tlak vyvíjely i organizace jako Amnesty International a Human Rights Watch, lobující za spravedlnost pro oběti porušování lidských práv (Escudero 2014, s. 141)

Zákon o historické paměti byl schválen dolní komorou v říjnu 2007 a implementován byl 26. prosince 2007. (Fernández 2023, s. 109) V plném znění je to „Zákon 52/2007, z 26. prosince, který uznává a rozšiřuje práva a zavádí opatření ve prospěch těch, kteří byli pronásledováni nebo trpěli násilím během občanské války a diktatury.“ (Ley 42/2007) Zákon o historické paměti podpořil diskusi o občanské válce a o frankistické diktatuře a otevřel možnost vyrovnání se i na národní úrovni. V praxi tak došlo k ukončení Paktu zapomnění, a to i přes stálou platnost Zákona o amnestii z roku 1977. (Fernández 2023, s. 109) Zákon o historické paměti je navíc prvním explicitním a uzákoněným odsouzením frankistického režimu (Escudero 2014, s. 142)

Zákon o historické paměti se skládá z vysvětlujícího prohlášení, 22 článků a několika ustanovení. Cílem zákona definovaným ve vysvětlujícím prohlášení je „uzavření stále otevřených ran a poskytnutí odškodnění těm občanům, kteří trpěli, ať už napřímo, nebo skrze své příbuzné, následky tragédie občanské války nebo represi diktatury.“ (Ley 42/2007) Už v počátečním prohlášení dochází k odsouzení frankistické diktatury a uznání práv všem obětem války a diktatury z politických, ideologických, náboženských i dalších důvodů. Práva uznává i lidem, kteří zemřeli nebo byli perzekuováni při ochraně demokracie, nebo byli vyhnáni do exilu. Všechna jednoznačně politická a ideologická odsouzení, administrativní úkony, sankce a projevy násilí, která porušila právo na spravedlivý (soudní) proces z období občanské války a diktatury jsou prohlášena za nespravedlivá a nelegitimní. Zákonem o historické paměti se legislativa snaží podpořit demokratické hodnoty a poskytnout ověřená fakta o okolnostech španělské historie, včetně zachování všech historických dokumentů ve veřejných archivech, konkrétně pak v Dokumentačním centru historické paměti a Všeobecném archivu španělské občanské války v Salamance. (ibid)

Zákon o historické paměti 2007 dále stanoví právo na vyrovnání se všem přeživším a pozůstalým, a jednotlivcům a rodinám právo na osobní a rodinnou paměť. (ibid) Z toho vyplývá hned několik práv, zejména pak osobní oficiální vyúčtování reparací pro všechny oběti nebo rodinné příslušníky obětí, kteří byli španělskou vládou odsouzeni k smrti, vězení, nebo byli potrestáni z politických, ideologických nebo náboženských důvodů. Dále všichni

dobrovolní interbrigadisté, kteří přišli během občanské války bojovat za republiku, získali právo na španělské občanství. Toto právo skrze Zákon o historické paměti 2007 získali i potomci Španělů vyhnaných do exilu během frankistické diktatury. Celkově tak došlo ke zlepšení, zefektivnění a rozšíření ekonomických reparací obětem. (Escudero 2014, s. 142)

Co se týče exhumací masových hrobů, Zákon o historické paměti 2007 stanovuje, že veřejné instituce mají spolupracovat a angažovat se na exhumacích, včetně poskytování dotací, vypracování a poskytování map pozemků, na kterých se masové hroby nacházejí a umožnění vstupu na tyto pozemky za účelem vykonání exhumace. Autorizace exhumace spadá pod lokální administrativu a ta exhumaci masového hrobu schválí v případě, že proti ní nemá žádný z přímých potomků exhumovaných obětí námitky. Ostatky exhumovaných obětí, které nemohou být předány rodině, mají být řádně pohřbeny na příslušném obecním hřbitově. (Ley 42/2007)

Dalším důležitým bodem Zákona o historické paměti 2007 je uzákonění postupného odstraňování veřejných symbolů a památek oslavujících občanskou válku, vojenský převrat, Francisca Franka a další osobnosti frankismu a frankistické represe. Odstranění se netýká osobního majetku, nebo zákonem chráněných uměleckých, umělecko-náboženských a architektonických památek. (ibid) Mezi to spadá i Údolí Cuelgamuros, dříve známé jako Údolí padlých, kde jsou pohřbeny tisíce obětí z občanské války a kde byl do roku 2019 pohřben i Francisco Franco. (Ferrándiz 2022, s. 212) Toto místo podle zákona podléhá pravidlům veřejných hřbitovů a posvátných míst a je zde zakázané velebení frankismu, občanské války, ale i jakékoliv jiné politické události. (Ley 42/2007)

4.1 Limity Zákona o historické paměti

Ačkoliv Zákon o historické paměti představoval jeden z prvních stěžejních milníků ve španělské tranzitní spravedlnosti, mnoho odborníků, ale i značná část veřejnosti, se shodli na jeho nedostatečnosti hned v několika bodech:

Přestože zákon odsuzuje rozhodnutí frankistických soudů za nespravedlivá a nelegitimní, neznamená to, že by zákon tato rozhodnutí anuloval. Nelegitimita a nespravedlnost nemá podle španělského právního systému právní následky. Pokud se tak španělská vláda chtěla distancovat od frankistické historie a nespravedlivých soudních rozhodnutí, měla přezkoumat a explicitně anulovat politická a ideologická rozhodnutí frankistických soudů a ad hoc soudů. (Escudero 2014, s. 144)

Stát dále nepřevzal zodpovědnost za exhumace. (Fernández 2023, s. 110) Zákon o historické paměti stanovuje podporu organizacím a asociacím vykonávajícím exhumace a pracujícím na obnově historické paměti. Veřejnost, organizace a asociace podílející se na exhumacích byli zklamaní zejména z absence širší snahy státu zapojit se aktivněji do obnovy historické paměti. Podle jejich očekávání by stát měl přímo iniciovat a plně převzít odpovědnost za odkrývání masových hrobů ve všech fázích. Masových hrobů je odhadem napříč celým Španělskem přes 2000. (Escudero 2014, s. 143)

Nebyla vytvořena komise pravdy, která by vypracovala podrobnou zprávu o zločinech vykonaných během diktatury. Takový dokument by pomohl naplnit právo obětí na pravdu, přispěl by k odsouzení těchto činů a zrušil beztrestnost ukotvenou Zákonem o amnestii 1977. Komise pravdy by představovala plné zavedení tranzitní spravedlnosti a její založení bylo Španělsku doporučeno i Radou OSN pro lidská práva a také v rámci Úmluvy OSN proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. (Escudero 2014, s. 146)

Přestože došlo od 80. let k výraznému zlepšení ekonomických reparací obětem, byly tyto změny, uvedené Zákonem o historické paměti 2007, podle kritiků stále nedostatečné. Nejenže nebylo počáteční datum přiznávání reparací posunuté až na začátek občanské války ve Španělsku, ale nebyl například vytvořen plán na návrat zabaveného majetku, případně kompenzace původním majitelům těchto zabavených objektů. (Escudero 2014, s. 143)

Navíc se prostřednictvím Zákona o historické paměti stát explicitně zbavil odpovědnosti, neposkytl oficiální omluvu obětem a nespécifikoval roli soudnictví v tomto zákoně. Nedošlo ke zrušení Zákona o amnestii z roku 1977 a eliminaci beztrestnosti. Zákon o historické paměti v implementaci plné tranzitní spravedlnosti neuspěl. (Fernández 2023, s. 110)

4.2 Období po zákonu o paměti 2007

Reakce na paměťový zákon z roku 2007 byly smíšené. Levicové strany, organizace a asociace věnující se obnově historické paměti a právům obětí kritizovaly nedostatečnost Zákona o historické paměti 2007. Ve Španělsku docházelo i k demonstracím a protestům a vznikly další nové asociace a organizace, které lobbovaly za aktivnější přístup Španělské vlády. Veřejnost je v pohledu na španělskou tranzitní spravedlnost stále polarizovaná. Lze říci, že implementace nástrojů tranzitní spravedlnosti, včetně založení komisí pravdy a přezkumy konkrétních zločinů jsou schvalovány spíše levicově orientovanými Španěly, proměnnými je v tomto případě i nižší věk, ateismus a případně rodinná příslušnost k těm, kteří v občanské válce bojovali na straně republikánů. Obecně je ve Španělsku větší podpora například

odstranění frankistické symboliky, než k již zmiňovaným komisím pravdy a soudům. (Fernández 2023, s. 111)

Španělská církev se postavila proti Zákonu o historické paměti 2007, vyjádřila názor, že zákon ohrožuje španělskou demokracii a blahořečila některé oběti občanské války z církevních kruhů (ibid, s. 112).

Zákon podpořil Španělský soudce Baltasar Garzón, proslavený už snahou o odsouzení Pinocheta. Garzón se jako jediný pokusil o vyšetřování zločinů proti lidskosti z občanské války a frankistické diktatury. Ačkoliv to znemožňoval Zákon o amnestii 1977, Garzón argumentoval tím, že Španělsko ještě před uplatněním amnestie podepsalo Mezinárodní pakt OSN o občanských a politických právech a Španělsko bylo, a tedy stále je zavázáno k vyšetření zločinů proti lidskosti. Garzón byl nicméně odsouzen z překročení pravomocí, a to vedlo k vlně protestů pro zrušení Zákona o amnestii z roku 1977 a vyšetření zločinů proti lidskosti ve Španělsku. (ibid, s. 114)

V politické sféře byl odsouzen pravicovými konzervativními stranami, zejména jej odmítala Partido Popular, která ve finálním hlasování volila proti schválení zákona v plném jeho znění. V předchozích hlasování strana nicméně schvalovala čtyři články, které se týkají vyplácení některých reparací, ale ne přímé revize minulosti. Celkově PP považovalo Zákon o historické paměti 2007 za protiústavní a zbytečné otevírání starých ran, které podkopává legitimitu a úspěch demokratické tranzice. Strana byla také proti odstranění frankistické symboliky a památek ze španělských měst. V roce 2011 Partido Popular vyhrála volby a u moci byla do roku 2018. V těchto letech byl Zákon o historické paměti 2007 de facto nefunkční. Vláda striktně omezila finanční prostředky na vyplácení reparací a vytvořila další překážky k implementaci regulací stanovených v zákoně. (ibid, s. 111) Během vlády PP vznikly také nové politické strany, pravicová liberálně-konzervativní strana Ciudadanos a ultrapravicová strana Vox. Na opačném politickém spektru pak v rámci protikorupčních protestů v roce 2011 vznikla krajně levicová strana Podemos. (Schut, Dujisin 2023, s. 845)

4.2.1 Exhumace ostatků Francisca Franka

V roce 2018, po vyjádření nedůvěry vládě PP v čele s Mariano Rajoyem, převzala vládu opět levicová PSOE a premiérem se stal Pedro Sánchez (Congreso de los Diputados 2023). Jedním z prvních kroků byla exhumace ostatků Francisca Franka z Údolí Cuelgamuros. Premiér Sánchez exhumaci odůvodnil tím, že Španělsko by nemělo udržovat symboly, které rozdělují společnost. Pomník se měl stát symbolem usmíření a boje proti fašismu. Pravicové

strany PP a Ciudadanos se při hlasování o schválení exhumace Franka zdržela, zákon byl schválen díky levicovým stranám a baskickým a katalánským nacionalistům. (Faber 2023) Naplánovaná byla dva týdny před konáním parlamentních voleb v roce 2019. To bylo považováno napříč politickým spektrem za předvolební kampaň Pedra Sáncheze – zprávy o exhumaci bývalého španělského diktátora hýbaly médii. Středo levicový deník El País exhumaci hodnotil pozitivně. Levicová média sice exhumaci ostatků Franka uvítala, nicméně ji považovala za další nedostatečný krok. Pravice opakovala, že exhumace ostatků Franka je jen další otevírání starých ran a podryvání úspěchu španělské demokratizace. Z této kritiky v následujících volbách benefitovala zejména krajně pravicová Vox. (Schut, Dujisin 2023) Proti exhumaci ostatků Francisca Franka byla i jeho rodina, jejíž vliv je v zemi dodnes poměrně velký. Soud nicméně exhumaci schválil a došlo k ní 24. října 2019. Rakev byla vyzvednuta z hrobky v bazilice a převezena na hřbitov Mingorrubio-El Pardo, kde přes ni položili frankistickou vlajku. Kněz, kterého Frankova rodina na pohřeb vybrala, byl synem Antonia Tejery, který zosnoval nevydařený vojenský převrat v roce 1981. Při pohřbu vedl kázání, kde vychvaloval odkaz bývalého diktátora a označoval ho za zachránce katolicismu. Na hřbitově bylo kromě rodiny a kněze přes 500 podporovatelů Franka skandujících frankistická hesla. (Jones 2019; Faber 2023)

Dědictví frankismu ve Španělsku je po kontroverzní exhumaci ostatků Francisca Franka o něco více hmatatelné. Parlamentní volby v roce 2019 vyhrála socialistická PSOE, která získala 120 mandátů a složila koaliční vládu s levicovou koalicí Unidas Podemos. Pravicová strana PP získala 89 mandátů a počet mandátů Vox se téměř zdvojnásobil ze 24 na 52. (Jones 2020) Druhá vláda Pedra Sáncheze pokračovala ve snahách implementovat tranzitní spravedlnost a odškodnit oběti, což vedlo k přípravám nového zákona, který měl nahradit nedostatečný Zákon o historické paměti z roku 2007.

5 Zákon o demokratické paměti 2022

První návrh nového paměťového zákona vláda zveřejnila v červnu 2020, parlament ho schválil o rok později v červnu 2021 a ke schválení zákona v plném znění senátem došlo v říjnu 2022. (Fernández 2023, s. 114) Zákon je podle slov vlády založen na zásadách spravedlnosti, odškodnění obětí, brání a implementuje demokratické hodnoty a odsuzuje vojenský převrat z července 1936 i frankistickou diktaturu. Hlavním cílem zákona je oslavovat demokracii a činy lidí, kteří za ni bojovali a bránili demokratické hodnoty během občanské války a diktatury. (La Moncloa 2022) V porovnání s předchozím Zákonem o historické paměti 2007

je právě toto soustředění na demokracii hlavní změnou. Španělsko se tak odvrací od represivní a nespravedlivé minulosti a usiluje o zlepšení stavu demokracie a rozšiřování demokratických hodnot. (Fernández 2023, s. 114)

Samotný zákon se skládá z rozsáhlé preambule, 66 článků a několika dodatků. V preambuli je popsán morální závazek všech demokratických zemí činit tak, aby se nikdy neopakovaly ty nejtragičtější momenty lidské historie. Individuální a kolektivní paměť je klíčovou součástí všech lidských společností, protože utváří a vyvíjí ji v každodenních, individuálních i kolektivních aspektech života, ale i v nejdůležitějších společenských a politických rozhodnutích. Demokratický stát tedy musí vytvářet takové politiky paměti, které podporují mír, soudržnost a jsou inkluzivní. Zákonem o demokratické paměti z roku 2022 se Španělsko snaží o naplnění těchto etických povinností. Jedním cílem je tedy řádně obeznámit španělskou společnost s důležitými demokratickými milníky, s osobami a hnutími, kteří za demokracii ve Španělsku bojovali. Zároveň je skrze zákon považováno za důležité řádně připomenout a uctít památku všech obětí občanské války a frankistické diktatury, snažit se nastolit spravedlnost prostřednictvím zkoumání a poznání skutečných příběhů a historie. V preambuli dochází k rozsáhlému popsání španělské demokratizace, pozůstatků frankismu a problematiky masových hrobů a hledání těl zmizelých obětí z války a diktatury. Španělsko opouští tradici mlčení, které bylo institucionalizované v Paktu zapomnění a Zákoně o amnestii 1977. Zákon je založený na tezi, že bez pravdy a paměti nemůže dojít k vyrovnání se, mlčení a zapomnění již není udržitelnou možností pro španělskou demokracii. Zákonem o demokratické paměti 2022 se neruší Zákon o historické paměti z roku 2007, nicméně ho doplňuje a nahrazuje jeho funkci. (Ley 20/2022)

Zákon o demokratické paměti 2022 prohlašuje 31. říjen jako Den památky a pocty všem obětem vojenského převratu, války a diktatury. 8. květen se pak stává Dnem uctění obětí exilu. Zákon také zakládá národní registr obětí. (ibid, s. 21) Každé čtyři roky má být vytvořen plán demokratické paměti s konkrétními kroky na dané období. Zákonem ustanovená Územní rada demokratické paměti pracuje na implementaci zákona a plnění plánů a propojuje stát s jednotlivými autonomními oblastmi. (ibid, s. 22)

Zákon o demokratické paměti si dává za úkol poskytnout obětem právo na pravdu – stát tedy v plném rozsahu podporuje vyšetřování a univerzitní výzkum a studium všech událostí souvisejících s válkou a diktaturou. Stát přejímá zodpovědnost za lokalizaci a identifikaci zmizelých osob, aniž by přerušil činnost jiných institucí vykonávajících tuto aktivitu. Zákon

rozhodl o vzniku oficiální veřejné mapy masových hrobů a Státní banky DNA obětí války a diktatury. (ibid, s. 24-26)

Zákon se věnuje i beztrestnosti. Zakládá úřad prokurátora pro lidská práva a demokratickou paměť, který má vyšetřovat porušování lidských práv včetně těch, které se staly během let 1936-1978. Stát tedy zaručuje právo na vyšetření porušování lidských práv. (ibid, s. 29) Původní návrh zákona povolení k vyšetřování zločinů z války a diktatury neobsahoval a byl přidán až pozdějším návrhem, na kterém se dohodla PSOE a Unidas Podemos. Zákon o demokratické paměti 2022 neruší Zákon o amnestii z roku 1977, který vytváří hlavní legislativní překážku ve vyšetřování minulých zločinů, ale dochází ke změně jeho možné interpretace. Všechny španělské zákony totiž nově musí být uplatňovány v souladu s mezinárodním právem, podle kterého jsou válečné zločiny, zločiny proti lidskosti, genocida a mučení považovány za nepromlčitelné a nemožné amnestovat. (Cué, Casqueiro 2021) Tato právní skulina odpovídá na kritiku původního návrhu. „Zákon o demokratické paměti mluví o spravedlnosti, ale nehodlá soudit nikoho“ zněla slova zakladatele ARMH Emilia Silvy (Rivas 2021). Ačkoliv tedy nedochází ke zrušení amnestie, vyšetřování zločinů z války a diktatury bylo umožněno. První obětí, které se dostalo slyšení u soudu, je Julio Pacheco Yepes, který byl v roce 1975, tři měsíce před smrtí Francisca Franka, mučen a vězněn za členství v Revoluční antifašistické vlastenecké frontě. Spolu s ním byla zatčena a mučena i jeho manželka Rosa María, která v případě Julia Pacheca svědčila. Její vlastní případ nicméně skončil v archivu a k soudu se nedostal. I přes to, že Zákon o demokratické paměti konečně dovoluje vyšetřování zločinů z války a diktatury, což by mohlo znamenat ukončení beztrestnosti ve Španělsku, jde o velmi pomalý proces. Ze všech žalob byla přijata pouze ta od Julia Pacheca, která doposud také nemá jasný výsledek. (Borraz, 2023)

Ve věci odškodnění obětí Zákon o demokratické paměti 2022 nově poskytuje také španělské občanství potomkům narozeným v zahraničí Španělům vyhnaných do exilu. Zákonem nařizuje také vytvoření auditu během války a diktatury zabaveného majetku z politických, ideologických či náboženských důvodů. Přiznává se tedy právo na jeho náhradu. (Ley 20/2022, s. 30)

Zákon o demokratické paměti 2022 dále rozšiřuje působnost Zákona o historické paměti 2007 ve věci odstranění symbolů oslavujících občanskou válku a diktaturu, tedy symbolů

odporujících demokratickou paměť.² Zákon dále nařizuje přezkoumání a zrušení titulů a vyznamenání z vojenského puče, války, nebo diktatury. K odebrání těchto titulů, které jsou v rozporu s demokratickými hodnotami, může dojít i posmrtně. (ibid, s. 33-34)

V rámci rozšíření znalostí o demokratické paměti byly do vzdělávacích osnov středních škol zahrnuty témata demokratické paměti, boj za demokratické hodnoty a svobodu. Pro širší veřejnost byly pak zpřístupněny místa demokratické paměti, kde jsou oslavovány oběti bojující za demokracii a svobodu. (ibid, s. 35)³ Dále dochází ke změně názvu Valle de los Caídos (Údolí padlých) na Valle de Cuelgamuros za účelem posílení demokratických hodnot. (Ley 20/2022, s. 37)

Zákon o demokratické paměti 2022 vytváří sankční pravomoc za přestupky týkající se exhumování masových hrobů bez autorizace a jejich ničení, poškozování míst demokratické paměti, oslavování vojenského povstání, občanské války a diktatury a další. Za tyto přestupky mohou být uloženy peněžité pokuty ve výši 200 až 150 000 euro. Zákon dále zakazuje činnost organizací, které oslavují frankismus, fašismus a občanskou válku. (ibid, s. 40-41)

5.1 Kritika Zákona o demokratické paměti 2022

Zákon o demokratické paměti 2022 sice odpověděl na některé požadavky kritiků Zákona o historické paměti 2007, organizace věnující se obnově historické paměti mají k přístupu vlády ale stále několik výhrad. Jak je už výše popsáno, zákon neukončuje beztrestnost ve Španělsku. Ačkoliv je vyšetřování zločinů z období války a diktatury právně možné, nedochází k němu a většina případů končí archivovaná. (Fernández 2023, s. 115) Jakékoliv snahy dosáhnout spravedlnosti jsou všemi domácími soudy znemožněné kvůli právním nejasnostem. Soudy uplatňují například i klauzuli prodlení – stát nebere v potaz fakt, že jakékoliv nahlášení orgánům v době úmrtí nebylo kvůli situaci možné. Tyto činy tedy podle španělské justice leží mimo její časovou příslušnost. (Owens 2021, s. 3)

Nejdál se prozatím ve vyšetřování porušování lidských práv během frankismu dostal argentinský soudní systém v rámci tzv. argentinské stížnosti (Querrela Argentina), tedy stížnosti argentinským soudům v roce 2010, aby zahájily vyšetřování zločinů proti lidskosti během

² Zákon nařizuje vytvoření katalogu veřejných symbolů, které musí být odstraněny. Jde o budovy nebo části budov, jako štíty, insignie, plakety, sochy a jakékoliv další prvky, které uctívají památku frankistických vůdců, samotného Franka nebo dalších účastníků na represivním režimu. Mezi to patří i názvy ulic a míst, které musí být přejmenovány.

³ Těchto míst je aktuálně 16 a seznam je zveřejněn na stránkách Ministerstva pro územní politiku a demokratickou paměť (Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática 2024)

občanské války a frankismu ve Španělsku. Případ byl přijat a argentinský soud vydal postupně zatykač na více než 20 mučitelů a vrahů z období frankismu. Španělsko vydání zamítlo a rozhodlo se nespolupracovat s argentinským soudním systémem. (Asociación para la Reparación de la Memoria Histórica 2015b)

Přestože se zákon věnuje uznání práv všem obětem frankismu a občanské války a vytváří cenzus obětí, nebyla učiněna žádná zmínka o pachatelích těchto zločinů. Zákon tak podle kritiků vytváří pouze částečný obraz minulých událostí a zdráhá se explicitního označení, a tím i možného zahájení vyšetřování trestního stíhání mučitelů a popravčích z války a diktatury. Zákon také nezmiňuje frankistickou jazykovou a kulturní represi proti Katalánskému a Baskickému obyvatelstvu. (Fernández 2023, s. 115-116)

Zákon o demokratické paměti 2022 považuje za nedostatečný levicová Eusquerra Republicana de Catalunya (ERC), která se zdržela hlasování, stejně jako Bloque Nacionalista Galego (BNG). Přísnější kritika zákona nicméně přicházela z pravicového politického spektra. Zákon striktně odmítly PP, Vox a Ciudadanos. (Aguilar Fernández 2023, s. 82) Diskurz pravice se v porovnání s rokem 2007, kdy vešel v platnost předchozí paměťový zákon, značně radikalizoval, což lze přisoudit straně Vox. Podle té novy paměťový zákon podřívá úspěch španělské tranzice, která vedla ke čtyřiceti letem stability, míru a fungující demokracie. Zákon má navíc podle kritiků z PP revanšistický charakter. (ibid, s. 79)

6 Vliv frankismu v současném Španělsku

Španělskou cestu k implementaci paměťové politiky a tranzitní spravedlnosti je možné charakterizovat jako opožděnou, chaotickou a nedostatečně přímou a odhodlanou. Jde o kontroverzní téma, na kterém se Španělská společnost, ani její reprezentanti v parlamentu nedokážou shodnout. Požadavky obětí a organizací věnující se právům obětí dosud nebyly naplněny. Frankismus tedy stále vyvolává ostré debaty v parlamentu, médiích, široké společnosti i komunitách. (Aguilar Fernández, Aranguren 2023)

Silným a hlasitým odkazem frankismu je Národní nadace Francisca Franka (*Fundación Nacional Francisco Franco*, zkráceně FNFF) založená rodinou Franka v roce 1976, tedy rok po jeho smrti. Cílem nadace je uchovávání a šíření odkazu Francisca Franka a uchovávání archivu, který obsahuje celkem 30 000 klíčových historických dokumentů z období jeho vlády. (Fundación Nacional Francisco Franco 2023) Během proměny tranzitní spravedlnosti ve Španělsku se FNFF soustředilo na zachování Frankova odkazu a potlačování narativu Franka jako válečného zločince, diktátora a porušovatele lidských práv. Nadaci se daří udržovat

nostalgií a mýtus o morální nadřazenosti frankismu a tato ideologie má silnou politickou reprezentaci. (Ferrándiz 2022) Od roku 2017 se objevují výrazné snahy zakázat činnost této nadace, a to například skrze petici, kterou podepsalo přes 200 000 Španělů. Petice žádá parlament o zakázání nadace. Poukazuje na fakt, že by podobná nadace oslavující odkaz Hitlera v Německu, nebo Mussoliniho v Itálii nikdy nepřipadala v úvahu. Na zakázání nadace pracuje i Asociace pro obnovu historické paměti Emilia Silvy. (The Guardian 2017) I přes požadavky nadaci zakázat se to žádné vládě zatím nepodařilo, protože je chráněná Zákonem o nadacích (Ley 50/2002). Aktuální vláda pracuje na úpravě tohoto zákona, aby došlo ke zrušení nadace, která se zatím dokázala přizpůsobit nové legislativě prostřednictvím právních klíčků a formálních změn v cílech nadace (Borraz 2024).

Nárůst populistických stran a stran extrémní pravice můžeme pozorovat napříč demokraciemi po celém světě. Ústředním rysem, které tyto strany spojují, je ultranacionalismus, spojený s vysokou mírou xenofobie, obranou tradice, kterou rekonstruují podle idealizovaného obrázku minulosti, která byla ztracena, nebo nějakým způsobem uzurpována. Ultrapravicové strany tedy vytváří pesimistické vnímání současnosti, ve které dochází ke ztrátě tradičních hodnot. Viníka pak hledají v progresivní levicové politice, konkrétně v multikulturalismu, genderové diverzitě nebo kulturní, lingvistické a etnické diverzitě. V evropském prostředí pak také ve členství v Evropské unii. (Álvarez-Benavides, Jiménez Aguilar 2020, s. 59)

Ve Španělském prostředí považujeme za extrémní pravici úspěšnou stranu Vox. Ačkoliv se snaží vyhýbat explicitním odkazům na frankismus a vztah členů s FNFF, je zřejmé, že názorová stanoviska a morální rámce strany rezonují s bývalým režimem. Stejně jako Francisco Franco, i strana Vox se odkazuje na historické úspěchy Španělska, zejména na Reconquistu a její počátek – bitvu u Covadongy, jejíž symboliku strana využila i v několika předvolebních kampaních. Prostřednictvím odkazů na středověké znovudobytí a poražení „Maurů“ strana tak vystihuje svůj cíl „znovudobýt“ Španělsko a porazit proti-španělské vlivy – tzv. Anti-Spain. Za tu považuje socialisty, komunisty, hnutí pro nezávislost Katalánska a Baskicka, feministické a LGBTQI+ aktivisty, proimigrační politiku a samotné imigranty, zejména pak muslimy. Vox tedy pracuje na navrácení tradičních hodnot do Španělské společnosti a znovuotevření diskusí údajně zakázaných „progresivní diktaturou“ (tzv. *dictadura progre*) levicových stran. Dále Vox, stejně jako tehdy Francisco Franco, staví na národní hrdosti, „pravé španělské duši“ vydobyté Reconquistou, kolonialismem, občanskou válkou a frankismem. (Ferrandiz 2022)

Kromě již popsaných vlivů frankismu ve Španělsku se míra nostalgie po diktatuře ukázala i při exhumaci ostatků Prima de Rivery a dalších demonstrací oslavujících Franka a odsuzujících paměťové zákony. (Rincón 2018) Santiago Abascal, lídr strany Vox, během schůze parlamentu vyjádřil, že vláda Pedra Sancheze je „nejhorší vládou za posledních 80 let.“ (Moraga 2020) Nostalgie po frankistické diktatuře je tedy ve Španělsku hmatatelná.

Závěr

Španělské zákony o paměti se snaží znovuotevřít traumatické momenty historie a přispět k vyrovnání se, nicméně činí tak jen velmi opatrně a společnost tak zůstává podstatně polarizovaná. Pro levici a instituce obnovující paměť jsou zákony příliš slabé a pro pravici jsou to zbytečná otevírání starých ran a příliš negativní hodnocení minulosti. K usmíření mezi „dvěma Španělsky“ tedy prostřednictvím zákonů o paměti nedošlo a zřejmě nedojde. Španělsko, stejně jako většina demokracií současnosti, má problém s nárůstem extrémní pravice a populismu. Ačkoliv paměťové zákony splnily některé požadavky k nastolení tranzitní spravedlnosti a procesu vyrovnávání se, vliv frankistické minulosti ve španělské politice stále přetrvává.

V rámci získání odpovědi na výzkumnou otázku této práce, tedy „Vedou zákony o paměti z roku 2007 a 2022 k vyrovnání se s frankistickou minulostí ve španělské společnosti a usmíření mezi „dvěma Španělsky“?“ se musíme vrátit ke konceptu vyrovnávání se nastíněném v první kapitole. Hamber a Kelly (2004) definovali vyrovnání se jako „proces řešení konfliktních a rozbitých vztahů, který zahrnuje škálu různých úzce propojených aktivit“. Aby Španělsko dosáhlo vyrovnání, je nutné podporovat rozvoj společné vize vzájemně závislé a spravedlivé společnosti. Španělsko je plná demokracie, a i přes nárůst některých extremistických tendencí plnou demokracií zůstává. Ze strany státu dochází k propagaci demokratických hodnot a budování pozitivních vztahů ve společnosti. Španělská společnost během tranzice velmi rychle převzala demokratické hodnoty za své, už v roce 1981 vyšlo tisíce lidí do ulic ve snaze zabránit vojenskému puči. Důležitým bodem je podle autorů uznání a vypořádávání se s minulostí; jednotlivci a instituce musí uznat svou roli v minulých konfliktech, přijmout svou vinu a poučit se. Tento bod splněn nebyl a viníci z období frankismu zůstávají bez náležitých trestů. Tím mizí i vlastní potřeba přijetí své viny a tedy ponaučení. Kolektivní paměť z období tranzice přejala narativ „*todos somos culpables*“, tedy „všichni jsme vinni“. Tento narativ považuje občanskou válku zkrátka za obrovskou tragédii z obou stran a nehodnotí míru zodpovědnosti za utrpení a počty mrtvých. Soustředí se výlučně na cíl nikdy takový konflikt neopakovat. Zločiny z období frankismu pak také byly amnestovány a tím byly jakékoliv snahy o jejich vyšetřování zavrhnuty. Narativ kolektivní viny se začal proměňovat až na začátku 21. století s prvními exhumacemi a jasnými důkazy o popravách a mučení. Za pomoci orální historie, archivů a dalších dokumentů by bylo zpětně možné začít vyšetřování o popravcích a mučitelích z období války a frankismu. Dosud k takovému kroku ale legislativa nedošla a beztrestnost ve Španělsku přetrvává. Svou vinu na represích z období frankismu

nepřijala ani španělská církev. Poslední aktivitou k dosažení vyrovnané společnosti je zásadní sociální, ekonomická a politická změna; instituce musí identifikovat a změnit struktury, které způsobily konflikt. K tomu došlo samotným procesem demokratizace a přijetím demokratické Ústavy v roce 1978. Zákony o paměti dále zrušily politicky motivované rozsudky z období frankismu a pomohly učinit španělský soudní systém spravedlivější. Zrušením některých vyznamenání a titulů, které byly rozdány v rámci diktatury a občanské války odebrali držitelům těchto titulů i ekonomické výhody plynoucí z těchto ocenění. Lze tedy říci, že k identifikaci a změně některých přetrvávajících vlivů minulého režimu dochází velmi pomalu.

Podle Dwyer (1999) je usmíření s minulostí ve zvlášť traumatizujících případech nemožné. I přes snahy španělské vlády a místních organizací se zdá, že se její teorie potvrzuje. Plné vyrovnaní se vzhledem k vážnosti španělského příkladu a také kvůli rostoucí polarizaci a nárůstu extrémní pravice, nebude možné. Během demokratizace nedošlo k naplnění ani jedné fáze vyrovnavání se podle Dwyer: nedošlo k zúčtování, ani porovnání interpretací, tedy ani k vytvoření nového společného narativu. Po schválení paměťových zákonů v roce 2007 a 2022 ale lze říci, že Španělsko podstoupilo proces vyrovnavání se, nicméně z důvodu přetrvávání beztrestnosti, a tedy absence plného zúčtování a přijetí viny jde o proces velmi nedokonalý.

Frankismus má vliv na současnou polarizaci ve Španělsku, přesto jde ale pouze o jednu z řady kontroverzních témat. Levice, která podporuje výraznější politiky paměti je i pro další liberální levicová opatření, se kterými ze své podstaty pravicově smýšlející lidé nesouhlasí. Proto může být těžší přijímat změny v tranzitní spravedlnosti Španělska od levicové vlády. K prohlubování propasti mezi pravíci a levíci ve Španělsku dochází tedy tak, jako v každém jiném státě v Evropě. Zkoumání přesnější míry vlivu frankismu na polarizaci ve Španělsku by šlo jen velmi obtížně. V rámci dalšího výzkumu by bylo vhodné zaměřit se například na konkrétní vyjádření jednotlivých politických stran ohledně paměťových zákonů a frankismu.

Summary

Spain's memory laws seek to reopen traumatic moments in history and contribute to reconciliation, but they do so only very cautiously, leaving Spanish society substantially polarised. For the political left and the memory recovery institutions, the laws are too weak. The political right says they are unnecessarily opening old wounds and assesses the past overly negatively. Therefore, reconciliation between the "two Spain's" has not happened and it probably won't be achieved through these memory laws. Spain, like most democracies today, has a problem with the rise of the extreme right and populism. Although the memory laws have met some of the requirements of implementing transitional justice and the process of reconciliation, the influence of the Francoist past in Spanish politics remains.

To answer the research question of this bachelor's thesis, which is "Do the Memory Laws of 2007 and 2022 lead to reconciliation with the Francoist past between the "two Spain's?", we must return to the concept of reconciliation outlined in Chapter One. Hamber and Kelly (2004) defined reconciliation as "the process of addressing conflictual and fractured relationships, which includes a range of different activities." For Spain to achieve reconciliation, it is necessary to promote the development of a shared vision of an independent and just society. Spain is a full democracy, and, despite the rise of some extremist tendencies, it remains a full democracy. The state promotes democratic values and builds positive relations in society. During the transition, Spanish society adopted quickly democratic values and as early as 1981, thousands of people manifested their support for democracy during a military coup. An important part, according to the authors, is the acknowledgment and dealing with the past. Individuals and institutions must acknowledge their part in the past conflict and learn from it. This point has not been met and the guilty parties of the Francoist dictatorships have not been properly punished. Thus, the inherent need to accept one's guilt and learn from it disappears. During the transition, collective memory adopted the narrative of "todos somos culpables", i.e. "we are all guilty." In short, this narrative perceives the Spanish Civil War as a huge tragedy on both sides and does not assess the level of responsibility for the suffering and the number of deaths. It focuses exclusively on the goal of never repeating such a conflict. The crimes of the Francoist period were then also amnestied, which dismissed any efforts to investigate them. The narrative of collective guilt only started to change in the early 21st century with the first exhumations and the first clear evidence of executions and torture. With the help of oral history, archives, and other documents, it would be possible to retrospectively begin an investigation of the executioners and tortures of the war and Francoism. Nonetheless, legislation has not yet

taken this step, and impunity persists in Spain. Nor has the Spanish Church accepted its role in the repression during the Francoist dictatorship. The final activity to achieve a reconciled society is an essential political and economic change; institutions must identify and change the structures that cause the conflict. This was partly achieved during the transition and the adoption of the 1978 Constitution. The Memory Laws further abolished the politically motivated sentences from the Francoist period and helped make the Spanish judicial system more just. The abolition of some of the honors and titles that have been given out during the civil war and dictatorship also took away the economic benefits derived from these awards from the holders of these titles. It can also be said that the identification and change of some of the lingering influences of the past regime has been very slow.

According to Dwyer (1999), reconciliation with the past is impossible in particularly traumatic cases. Despite the efforts of the Spanish government and local organizations, her theory seems to be proven true. Given the seriousness of the Spanish case and due to the growing polarization and the rise of the extreme right, full reconciliation is not possible. During the transition, neither stage of Dwyer's definition of the process of reconciliation has been fulfilled: there has been no dealing with the past, no comparing of interpretations, and thus no creation of a new common narrative. However, after the passing of the Memory Laws in 2007 and 2022, it can be said, that Spain has started a process of reconciliation, but because of the persistence of impunity and the lack of fully dealing with the past, it is a very imperfect process.

Francoism has had an impact on the current polarisation in Spain, yet it is only one of many controversial issues. The left, which supports more significant memory policies, is also in favor of other liberal left measures that right-wing-oriented people inherently disagree with. It may therefore be harder to accept changes to Spain's transitional justice from a left-wing government. The widening gap between the right and the left in Spain is happening just as in any other country in Europe. Examining the precise extent of the influence of Francoism on the polarization in Spain would be quite challenging. Further research could, for example, focus on the specific statements of each political party regarding memory laws and Francoism.

Seznam použité literatury

ASOCIACIÓN PARA LA RECUPERACIÓN DE LA MEMORIA HISTÓRICA, 2015a. Who are we. [Online]. *Asociación para la recuperación de la Memoria Histórica*. Dostupné z: <https://memoriahistorica.org.es/who-are-we/>. [cit. 2024-03-16].

ASOCIACIÓN PARA LA RECUPERACIÓN DE LA MEMORIA HISTÓRICA, 2015b. Querella Argentina. [Online] *Asociación para la recuperación de la Memoria Histórica*. Dostupné z: <https://memoriahistorica.org.es/querella-argentina/> [cit. 2024-04-20]

AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma, 2008. Transitional or Post-transitional Justice? Recent Developments in the Spanish Case. [Online]. *South European Society and Politics*. Roč. 13, č. 4, s. 417-433. ISSN 1360-8746. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/13608740902735000>. [cit. 2024-03-06].

AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma a Clara RAMÍREZ-BARAT, 2019. Generational dynamics in Spain: Memory transmission of a turbulent past. *Memory Studies* [online]. 2019(12(2), 213-229 [cit. 2024-02-25]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1750698016673237>

AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma a JIMENO ARANGUREN, Roldán, 2023. De la "Memoria Histórica" a la "Memoria Democrática." La Evolución de las Políticas Públicas de Memoria y Justicia Transicional en España. GARMENDIA, Amuitz a PENADÉS, Alberto. *INFORME SOBRE LA DEMOCRACIA EN ESPAÑA 2022: El Largo Plazo*. 2023, s. 67-105. [Online]. Dostupné také z: <https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2024-02/a-1155-ide2023digital-con-nipo.pdf>.

ÁLVAREZ-BENAVIDES, A., JIMENES AGUILAR, F., 2020. Estrategias de Comunicación de la Nueva Extrema Derecha Española. De Hogar Social a Vox, del Alter- Activismo a la Doctrina del Shock, *Revista Latinoamericana Estudios de la Paz y el Conflicto*, 1(2), pp. 55–78. [cit. 2024-02-25]. Dostupné z: doi: 10.5377/rlpc.v1i2.9833.

BORRAZ, Marta, 2023. Declara ante una jueza por primera vez en España un represaliado del franquismo víctima de torturas. [Online]. *ElDiario.es*. Dostupné z: https://www.eldiario.es/sociedad/declara-jueza-primera-vez-espana-represaliado-franquismo-victima-torturas_1_10375318.html. [cit. 2024-04-23].

BORRAZ, Marta, 2024. El Gobierno mantiene su plan para extinguir la Fundación Francisco Franco a pesar de su intento de esquivar la ley. [Online]. *El Diario*. Dostupné z: https://www.eldiario.es/sociedad/gobierno-mantiene-plan-extinguir-fundacion-francisco-franco-pesar-esquivar-ley_1_11285342.html. [cit. 2024-04-16].

CONGRESO DE LOS DIPUTADOS, 2002. Boletín Oficial de las Cortes Generales: 161/001512, 161/001591, 161/001636, 161/001672 y 161/001762. Madrid: Imprenta Nacional BOE. [cit. 2024-02-12] Dostupné také z: https://www.congreso.es/public_oficiales/L7/CONG/BOCG/D/D_448.PDF.

CONGRESO DE LOS DIPUTADOS, 2023. Mociones de Censura. [Online]. Congreso de los Diputados. Aktualizováno 4. 4. 2023. Madrid. Dostupné z: <https://www.congreso.es/es/cem/mociones-de-censura>. [cit. 2024-04-11].

CUÉ, Carlos E. a CASQUEIRO, Javier, 2021. El Gobierno abre un resquicio para juzgar los crímenes de la dictadura. *El País*. [Online] Dostupné z: <https://elpais.com/espana/2021-11-17/psoe-y-unidas-podemos-presentan-una-enmienda-a-la-ley-de-memoria-para-superar-la-ley-de-amnistia.html>. [cit. 2024-04-21].

DECLARACIÓN DEL PARTIDO COMUNISTA DE ESPAÑA 1956: Por la reconciliación nacional, por una solución democrática y pacífica del problema español. In: *Filosofía en español* [online]. [cit. 2024-02-12]. Dostupné z: <https://www.filosofia.org/his/h1956rn.htm>

DWYER, Susan, 1999. Reconciliation for Realists. *Ethics & international affairs* [online]. New York, USA: Cambridge University Press, **13**(1), 81-98 [cit. 2024-02-10]. ISSN 0892-6794. Dostupné z: doi:10.1111/j.1747-7093.1999.tb00328.x

ENCARNACIÓN G., Omar, 2008. Reconciliation after Democratization: Coping with the past in Spain. *Political Science Quarterly* [online]. Oxford University Press, **Fall, 2008**(Vol. 123, 3), pp. 435-459 [cit. 2024-02-24]. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/20203049?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents

ENCARNACIÓN, Omar G., Jan 8, 2024. Spain Is Doing Something Brave. [Online]. *The New York Times*. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2024/01/08/opinion/spain-sanchez-amnesty-law.html>. [cit. 2024-03-05].

ESCUADERO, Rafael, 2014. Road to Impunity: The Absence of Transitional Justice Programs in Spain. *Human Rights Quarterly*. [online]. The Johns Hopkins University Press, **2014**(36), 123-146 [cit. 2024-02-13]. Dostupné z: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r32274.pdf>

FABER, Sebastiaan, 2023. *Exhuming Franco: Spain's Second Transition, Second Edition*. 2nd edition. Vanderbilt University Press. ISBN 0826506372.

FERRÁNDIZ, Francisco, 2022. Francisco Franco Is Back: The Contested Reemergence of a Fascist Moral Exemplar. [Online]. *Comparative Studies in Society and History*. Roč. 64, č. 1, s. 208-237. ISSN 0010-4175. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S001041752100044X>. [cit. 2024-04-08].

FERNÁNDEZ, I. Escobar, 2023. Neither oblivion nor reconciliation: an analysis of post-Francoist Spanish historical memory and Transitional Justice. *Revista Historia Autónoma*, [Online]. 22, 97–120. <https://doi.org/10.15366/rha2023.22.006>

FUNDACIÓN NACIONAL FRANCISCO FRANCO, 2023. *Fundación Nacional Francisco Franco: Historia y fines*. [Online]. FUNDACIÓN NACIONAL FRANCISCO FRANCO. Fundación Nacional Francisco Franco. Dostupné z: <https://fnff.es/la-fundacion/historia-y-fines/>. [cit. 2024-04-15].

HAMBER, Brandon a Gráinne KELLY, 2004. A Working Definition of Reconciliation. *Democratic Dialogue* [online]. Belfast, **01/09/2004** [cit. 2024-02-13].
Dostupné z: https://pure.ulster.ac.uk/ws/portalfiles/portal/76832671/Paper_A_Working_Definition_of_Reconciliation_HAMBER_KELLY_2004.pdf

HUMLEBÆK, Carsten, 2008. Creating a New Cohesive National Discourse in Spain after Franco. *Post-Authoritarian Cultures*. [online]. **September 2008**, 196-217 [cit. 2024-02-10]. ISSN 9780826516046. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/344480840_Creating_a_New_Cohesive_National_Discourse_in_Spain_after_Franco

HUMPHREY, Michael, 2014. Law, Memory and Amnesty in Spain. *Macquarie Law Journal*. [online]. **2014**(vol. 13), 25-40 [cit. 2024-02-23]. ISSN 1445-386X. Dostupné z: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=4&sid=fb69f7d3-d5d9-403a-8acf-a3cdea25b357%40redis&bdata=JmxhbmcyY3Mmc2l0ZT1laG9zdC1saXZl#AN=115155588&db=asn>

CHALUPA, Jiří, 1997. Jak umírá diktatura: pád Frankova režimu ve Španělsku. Olomouc: *Votobia*. Velká řada (Votobia). ISBN 80-719-8257-1.

CHALUPA, Jiří, 2002. Zápisky o válce občanské: studie o vybraných aspektech Španělské občanské války 1936-1939. Praha: NLN, *Nakladatelství Lidové noviny*, 2002. ISBN 80-7106-431-9.

JONES, Sam, 2019. 'Spain is fulfilling its duty to itself': Franco's remains exhumed. *The Guardian*. [Online]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/24/franco-exhumation-spain-dictator-madrid>. [cit. 2024-04-12].

JONES, Sam, 2020. Socialists and Podemos to rule together in Spanish coalition. *The Guardian*. [Online]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/07/pedro-sanchez-spain-pm-government-vote-parliament>. [cit. 2024-04-16].

Ley 46/1977, de 15 de octubre, de Amnistía. *Boletín Oficial del Estado*. [Online]. Madrid. Dostupné také z: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1977-24937>.

Ley 50/2002, de 26 de diciembre, de Fundaciones. *Boletín Oficial del Estado*. [Online]. Madrid. Dostupné také z: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2002-25180>.

Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura. *Boletín Oficial del Estado*. [Online]. Madrid. Dostupné také z: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-22296>.

Ley 20/2022, de 19 de octubre, de Memoria Democrática. *Boletín Oficial del Estado*. [Online]. Madrid. Dostupné také z: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2022-17099>

Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática, 2024a. *Inventario de Lugares de Memoria Democrática*. [Online] [cit. 2024-04-24]. Dostupné z: <https://www.mpr.gob.es/memoriademocratica/Paginas/InventarioLugares/buscador.aspx>.

Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática 2024b. *Buscador de Fosas*. [Online] [cit. 2024-04-26]. Dostupné z: <https://www.mpr.gob.es/memoriademocratica/mapa-de- fosas/Paginas/buscadorfosas.aspx>

MORAGA, Carmen, 2020. Abascal hace guiños al franquismo y dice que el dictador gobernó mejor que Sánchez, Zapatero y Rajoy. [Online]. *elDiario.es*. [cit. 2024-04-26] Dostupné z: https://www.eldiario.es/politica/abascal-guinos-franquismo-dice-dictador-gobierno-mejor-sanchez-zapatero-rajoy_1_6211956.html

RADZIK, Linda a Colleen MURPHY, 2023. Reconciliation. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2023 Edition)*[online]. Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.) [cit. 2024-02-13]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/reconciliation/>

RINCÓN, Andrea, 2018. Homenaje a un dictador: en España conmemoran el aniversario de la muerte de Francisco Franco. [Online] *France24*. [cit. 2024-04-26]. Dostupné z: <https://www.france24.com/es/20181119-francisco-franco-protestas-femen-madrid>

RIVAS, Pablo, 2021. Emilio Silva: “La Ley de Memoria Democrática habla de justicia y no va a juzgar a nadie“. *El Salto* [Online]. Dostupné z: <https://www.elsaltodiario.com/memoria-historica/emilio-silva-ley-memoria-democratica-habla-de-justicia-y-no-va-a-juzgar-a-nadie>. [cit. 2024-04-21].

ROSENBERG, Tina, 1995. Overcoming the Legacies of Dictatorship. *Foreign Affairs* [online]. 1995(Vol. 74, 3 (May - Jun., 1995), 134-152 [cit. 2024-02-19]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20047129>

OWENS, Lawrence S., 2021. Timoteo Mendieta Alcalá and the Pact of Forgetting: trauma analysis of execution victims from a Spanish Civil War mass burial site at Guadalajara, Castilla la Mancha. Online. *Forensic Science International: Synergy*. 2021, roč. 3. ISSN 2589871X. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2021.100156>. [cit. 2024-02-26].

SÁNCHEZ ARANDA, José Javier a BARRERA, Carlos, 2000. El discurso periodístico sobre la amnistía general de 1977 a través de la prensa de Madrid, País Vasco y Navarra. *ZER: Revista De Estudios De Comunicación = Komunikazio Ikasketen Aldizkaria*, 5(8). [Online]. [cit. 2024-02-19] Dostupné z: <https://ojs.ehu.eus/index.php/Zer/article/view/17425/15200>

SÁNCHEZ LEÓN, Pablo, 2012. Overcoming the Violent Past in Spain, 1939–2009. *European Review*. [Online]. 2012-09-04, 20(4), 492-504. [cit. 2024-02-10]. ISSN 1062-7987. Dostupné z: [doi:10.1017/S1062798712000063](https://doi.org/10.1017/S1062798712000063)

SCHUT, Rachele Wildeboer a DUJISIN, Zoltán, 2023. Spain’s democratic anxieties through the lens of Franco’s reburial. *Memory Studies*. [Online]. Roč. 16, č. 4, s. 837-860. Dostupné z: <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/17506980221108477>. [cit. 2024-04-11].

ŠIPULOVÁ, Katarína, 2012. Tranzitní spravedlnost v postkonfliktním prostředí: stíhání zločinů a usmíření společnosti. In: *Ozbrojené konflikty po konci studené války*. 2012. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Mezinárodní politologický ústav, s. 275-308. ISBN 978-80-210-6047-0.

THE GUARDIAN, 2017. Hundreds of thousands of Spaniards call for ban on Franco foundation. AGENCE FRANCE-PRESSE. *The Guardian*. [Online]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/23/spaniards-call-ban-franco-foundation>. [cit. 2024-04-15].